

NAGYVÁTHY, AZ ELSŐ MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI SZAKÍRÓ ÉLETE THE BIOGRAPHY OF JÁNOS NAGYVÁTHY - THE FIRST HUNGARIAN AGRICULTURAL WRITER

Gábor LUKÁCS^{1*}, Judit LUKÁCSNÉ PETŐ²

ÖSSZEFOGLALÁS

Nagyváthy János 210 éve jelentette meg az első magyar nyelvű, rendszerbe foglalt mezőgazdasági szakkönyvet, „A Szorgalmatos Mezei Gazdát” Pesten. Agrártörténetünk eme kiemelkedő alakja Miskolcon született 1755. Január 19.-én. A miskolci református gimnázium elvégzése után Sárospatakon tanult jogot és teológiát. Rövid ideig Szapáry gróf gyermekei mellett tanítói állást vállalt. A losonci református gimnáziumban „Subrektor” lett, a költészettan tanára. A szemeit megtámadó súlyos betegség miatt elhagyta állását, és Pestre utazott gyógyíttatni magát. Az elhúzódó terápia alatt bejárta az egyetemre Mitterpacher Lajos előadásait hallgatni. 1782-ben katonának állt, négy év alatt a Duka huszárezredben kapitányi rangig jutott, Belgiumban, Itáliában, és Ausztriában állomásozott. Élelmészeti tisztként megismerkedett Európa fejlettebb mezőgazdaságával. 1786-ban újra elhatalmasodott szembaja, ezért leszerelt. Bécsben keres gyógyulást. Ekkor ismerkedett meg Jordán Péterrel, az udvari uradalmak igazgatójával, aki felfogadta gyakornoknak. A vöslai uradalomban töltött időszak alatt szerezte meg Nagyváthy a „praktikus” tudást, kiegészítve elméleti tudását. 1788-ban Pestre költözött, értékes ismeretséget kötött Kazinczyval, Batsányival, Verseghyvel, Széchenyi Ferencsel, a haladó nézeteket valló nemesség legmarkánsabb képviselőivel. A „Magnanimitas” szabadkőművesi páholy tagja lett. 1790-ben négy röpirata jelent meg névtelenül, a „Vallás-tserélés”, a „Tsillagok forgásából való polgári jóvendülés”, a „Veres Barát” és „A tizenkilencedik században élt igaz magyar hazafinak öröm-órái”.

1791-ben megjelent „A szorgalmatos mezei gazda” két „darab”-ban, összesen 1213 oldalon, a „verejtékező magyar gazda” részére ajánlva. Művébe belesűrítette rengeteg tapasztalatát, a fejlődő természettudományok által felfedezett, állatokra és növényekre vonatkozó törvényszerűségeket. Fő forrása Mitterpacher „Elementa rei rusticae” című munkája, de 51 különböző művet említ meg forrásként (34-et csak a földművelést tárgyaló szakaszban). A földművelés hasonló súllyal (és oldalszámban) szerepel, mint Mitterpacher művében, de az állattenyésztést kétszer akkora oldalszámban tárgyalja. Az összes gazdasági állat tartásáról ír, de műve mégsem az állattenyésztésre vonatkozó részei miatt mutat előre, hanem a gazdálkodás racionalizálásának elősegítő megannyi megjegyzése, illetve a földművelés és állattenyésztés komplex egységben történő kezelése. A könyv meghozta Nagyváthynak az országos ismertséget. Festetics György invitálására elfogadva Keszthelyre költözött, és jószágigazgatóként átvette a 162000 holdnyi uradalom irányítását. Nagyváthy a birtokvezetés reformját látta elsődleges feladatának. Bevezette a szigorú gazdasági számtartást, első ízben alkalmazta hazánkban a kettős könyvvitelt, és alapelvéve tette, hogy a gazdálkodás minden mozzanatát írásban kellett rögzíteni. A gazdatiszti kar alkalmatlan volt terveinek keresztülvételére, így meggyőzte Festeticset, hogy a gazdatisztek képzésére agrárintézetet létesítsen, valamint ő javasolta, hogy az uradalmak másik központjában, Csurgón református gimnáziumot alapítson. 1797-re az uradalom helyzete jelentősen javult, a gróf pedig meghirdette a „Georgikont”, amely Európa első agrár-felsőoktatási intézménye lett, ám a felvilágosodás eszméit hirdető jószágigazgató vezetésével ezt nem tehetette meg (a bécsi udvar nem hagyta volna jóvá), így szerződésének letelte után Nagyváthy nyugdíjba vonul. Csurgóra költözött, és az 1798-ban megnyíló gimnáziumot „világi inspektorként” felügyelte. „tenyésztető” (1822); „Magyar Gazdatiszt” (1822). Keszthelyen és Csurgón Szakközépiskolát és utcát neveztek el Nagyváthy Jánosról, emlékének szobrok és Élete utolsó 22 évét töltötte itt, „tisztas szegénységben, serényen”. 1819. február 13.-án (más források szerint 24.-én) hunyt el. Halála után megjelent művei: „Magyar házi gazdaasszony” (1820); Magyar Practicus

termesztő”(1821); Magyar Practicus márványtáblák őrzik. A két évszázad homályába tűnő agrártudós életének, fő művének rövid bemutatásával alakjának szélesebb körben való megismertetése, emlékének méltó ápolása volt a célom.

KULCSSZAVAK: "A Szorgalmatos Mezei Gazda", Georgikon, "Közönséges Instructiók", Festetics György

THE BIOGRAPHY OF JÁNOS NAGYVÁTHY**DETAILED ABSTRACT**

210 years ago Nagyváthy János published the first systematic, agricultural trade book, called 'Diligent Farmers' in Hungarian in Pest. This outstanding person of our agricultural history was born on 19th January 1755, in Miskolc. After leaving the Protestant secondary grammar school in Miskolc, he studied law and theology in Sárospatak. At the Protestant secondary grammar school in Losonc he became a 'Subrector', that is, the teacher of poetry. Due to a serious illness affecting his eyes he left this job and went to Pest for medical treatment. During the long therapy he visited the lectures of Mitterpacher Lajos, who was the most excellent theoretical agricultural specialist in the country. In 1782 he took military service for four years, in the Duka cavalry regiment, where he reached the rank of a captain and he was garrisoned in Belgium, Italy and Austria. As a commissariat officer he got to know the more developed agriculture of Europe, and it was at that time that he studied agricultural technical literature. In 1786 he had a relapse of his eye disease therefore he left the army and tried to find a cure in Vienna. Here he got acquainted with Jordán Péter, director of the domains of the court, who employed him as an assistant. During the time he spent in the domain of Vöslau, he could complete his academic knowledge with practical experience. In 1788 he moved to Pest where he made friends with Kazinczy, Batsányi, Verseggy and Széchenyi Ferenc, who were the representatives of the most progressive group of nobility. He became the member of the 'Magnanimitas' Masonic Lodge. In 1790 he published four pamphlets anonymously called 'The change of religion', 'Civil prediction from the stars', 'The red friend', 'Hours of joy in the life of a true Hungarian patriot'. In 1791 he published 'The diligent farmer' in two volumes on 1213 pages recommending it to the 'sweaty Hungarian farmer'. In this book he wrote about all his experience and the regularities regarding animals and plants discovered by the developing sciences. His main source is 'Elementa rei rusticae' by Mitterpacher but he also mentioned 51 different books as sources, (34 of them in the section about plant cultivation). Plant cultivation had the same importance and number of pages as in the work of Mitterpacher but animal husbandry had twice as many pages. He wrote about the breeding of all farm animals but it was not the chapters on animal husbandry that pointed ahead but his remarks to help the rationalization of farming and the fact that he wrote about plant cultivation and animal husbandry as a whole. The book made him well-known in the country. He was offered the post of a land steward by Széchenyi Ferenc and Festetics György. Accepting the latter he moved to Keszthely and he took over the management of the domain of 162000 acres. The earl left the army at that time and started to restore his neglected domain. Nagyváthy's main task was to improve farm management. He introduced strict accountancy and applied double-entry book-keeping for the first time in Hungary and his main principle was to put down all farming activities in writing. The farm managers were not suitable for this task so he convinced Festetics to found a school for them and another secondary grammar school in the other centre of the domain in Csurgó. By 1797 the condition of the domain improved significantly and the Earl founded 'Georgikon' the first agricultural college in Europe though without the land steward who favoured the idea of enlightenment (the court in Vienna would not approve it). After the expiration of his contract he retired and moved to Csurgó, where he inspected the secondary grammar school as a secular inspector. He spent the last 22 years of his life here 'hard working in respectable poverty'. He died on 13th February 1819 (according to other sources on 24th). His posthumous books are as follows: 'Hungarian housewife on the farm' (1820), 'Hungarian Practicus Cultivator' (1821), 'Hungarian Practicus Breeder' (1822), 'Hungarian Land Steward' (1822). In Keszthely and in Csurgó secondary technical schools are called after him, his memory is kept by statues and marble tablets. My aim was to commemorate a scientist, who disappeared into the mists of two centuries, by presenting his life and his main work..

KEYWORDS: "Diligent Farmers", "double-entry book keeping", "Georgikon"

NAGYVÁTHY, AZ ELSŐ MAGYAR MEZŐGAZDASÁGI SZAKÍRÓ ÉLETE

Nagyváthy János jeget tört a mezőgazdaság tudományában, amikor 1791-ben megjelentette "A szorgalmatos mezei gazda" című könyvét. Addig a népi kuruzslás, a babonák, "öregbéresi bölcsességek" játszottak fontos szerepet a magyar mezőgazdaság fejlesztésében. Nem is tartották tudománynak a mezőgazdaságot, általában lenézték a "verejtékező magyar gazdákat". Nagyváthy éppen számukra írja meg korszakalkotó jelentőségű művét, magyar nyelven, "hogy hazafi társain könnyítsen, kiknek szegénysége idegen nyelvek tanulására való költséget elnyeli". Bátran kijelenthető, hogy a mezőgazdaságot magyar nyelven tudománnyá Nagyváthy János avatta.

A magyar agrártörténet e kiemelkedő alakjának életével, fontosabb művei rövid bemutatásával foglalkozom dolgozatomban. Az életrajzirói gyakran egymásnak ellentmondó adatokat közölnek, ám életpályájának fontosabb helyszíneit mind megemlítik, és ezek alapján a következő hét szakaszra tagoltam életét:

1. Diákévei /1780-ig/
2. Katonaévei /1780-1786/
3. Gyakornoksága, utazásai /1786-1788/
4. Szabadkőműves tevékenysége, röpiratai /1788-91/
5. A szorgalmatos mezei gazda /1791/
6. Keszthelyi évek /1792-1797/
7. Csurgói évek /1797-1819/

E cikkben részletesen írok "A szorgalmatos mezei gazda" keletkezéséről, a műről magáról, hatásáról a magyar mezőgazdaságra, Nagyváthy keszthelyi és csurgói tevékenységéről, szerepéről Európa első agrár-felsőoktatási intézménye, a Georgikon alapítása körül.

BEVEZETÉS

Nagyváthy János a felvilágosodás korának legkiemelkedőbb magyar "gyakorlati" mezőgazdája volt. Nem rendelkezett akkora elméleti tudással, mint tanítója Mitterpacher Lajos; nem volt olyan lelkes szervező, mint Tessedik Sámuel, a szarvasi pap, mezőgazdasági iskolaalapító; de egyikőjük sem gazdagította olyan alapvető könyvekkel a gazdasági szakirodalmat, mint Nagyváthy János.

Személyiségéről, tudásáról a "Magyar Tudós Társaság" alapító okiratának mellékletében (1790) foglaltak sokat elárulnak: "...*főleg gazdasági természetű munkái és azonkívül igen gyakori tények bizonyítják, hogy a különböző tudományokban kiválóan jártas. Érdeklődési köre leginkább a természettanra, technológiára, gazdaságtanra és természetrajzra irányul. A matézisben is kiválóan gyakorolta magát, továbbá a filozófiában, statisztikában, államtudományban és vegytanban. Buzgón érdeklődik az anatómiai kísérletek iránt. A magyarokon kívül a latin, német és francia nyelvet is beszéli, érti az olaszt és az angolt és eléggé emlékezik a görögre és héberre is.*" Nagyváthy-ról elmondható, hogy a rendkívül magas szintű mezőgazdasági témájú munkássága mellett a társadalomtudományok hazai fejlődésében is fontos szerepet játszott. A felvilágosodás eszmerendszerén túlmutató, érdekes teológiai utalásokkal teli, politikai témájú röpiratai alapján gyakran említik a lexikonok "társadalomtudósként". Beírta magát a közgazdaságtan magyar történetébe is, hiszen ő lehetett volna az első tudós, aki magyar nyelven közgazdasági témájú művet ad ki. Élete utolsó éveiben írta meg "A Magyar Haza Gazdálkodása Smith és Soden módja szerint kidolgozva" című könyvét, melynek kiadásában a halál akadályozta meg. Kultúrtörténetünk fájó pontja, hogy önéletrajzához, verseihez, és "Ismerettárához" hasonlóan e munkája is eltűnt a viharos évszázadok során, csak remélni lehet, hogy valamikor előkerül egy levéltár mélyéről.

NAGYVÁTHY JÁNOS ÉLETE

Nagyváthy János 1755. január 19.-én született Miskolcon.

Nagyváthy Kálmán /1891/ írja családja történetéről: eredetileg Baranya megyeiek voltak, de a család Pozsony, Komárom, Győr, Vas, Szatmár és Borsod megyékben is kiterjedt rokonsággal rendelkezett. Nagyváthy János nagyatya a Pozsony megyei Bogdanóczról házasodott Diósgyőrbe, és ott elszegényedett. Atyja, Ferenc Miskolcra költözött, kitanulta az asztalosmesterséget. Szinnyei József /1903/ tudni véli, hogy Nagyváthy Ferenc tért át a római katolikus vallásról az evangélikus vallásra. Nagyváthy Kálmán /1891/ szerint reformátussá lett, ugyanő írja Nagyváthy Ferencről: "Atyja...annyira

alászállott, hogy arra sem figyelt, vajjon gyermekeit a keresztelési anyakönyvbe úgy vezetik-e be, mint a család magát századok óta írja (ti.: vagy Nagyváthy vagy Nagy-Váthy), nem pedig a kiejtés szerint: Nagyváti-nak.”

/Így fordulhatott elő, hogy Nagyváthy János egészen 1798-ig Nagyváti-nak írta magát, és csak ekkor vezette be magát és Ferenc öccsét Nagyváthy-ként a Somogy megyei nemések lajstromába. /Nagyváthy Kálmán 1891/.

Első életrajzában, mely a Tudományos Gyűjtemény 1824. évfolyamának XII. számában olvasható a következőket olvashatjuk: *“Született 1755-ben Miskólcson, vékony tehetségű de nemes, és betsületes szüléktől.”* Kosáry Domokos meghatározása szerint Nagyváthy János *“a kiváltságos osztály szegény, földtelen rétegeből, kisnemesi családból”* származott. /Élet és Tudomány, 1953/

DIÁKÉVEI /1755-1780/

“Tanulását Miskólcson kezdette, Sáros-Patakon folytatta és Lossontzon mint Poegos Professor tőkélletesítette.” /Tud. Gyűjt. 1824. XII./ Sárospatakon egyszerre végezte a teológiát és a jogot, az akkoriban legnevesebb pataki tanár, Szentgyörgyi annyira megkedvelte a kitűnő szellemi képességű és szorgalmas fiatalembert, hogy Szapáry István gróf két fia mellé ajánlotta, nevelőnek /Nagyváthy Kálmán 1891/. A főúri házban két-három évet tölthetett, sokat utazott növendékeivel. Egy ízben Bogdanóczra látogatott, rokonságát keresvén. Nagyváthy-t nem talált, de egy távoli rokona, az agg Sidó Ferenc (kinek anyja vagy nagyanyja Nagyváthy-leány volt) *“zöldellő virányát”* látva érintette meg először a gazdászélet szépsége.

“Az öreg Sidó Nagybatyám, szokta mondani Nagyváthy János, tett gazdává; nála lepott meg a gondolat, hogy legboldogabb ember a mívelt gazda.” /Nagyváthy Kálmán 1891/ A nevelői pálya elhagyása után *“a losonci ref. Lyceumba hivatott meg költészeti tanárnak, a mi tanulói jelességéről tesz bizonyosságot.”* /Galgóczy Károly 1879/. *“Egy ideig Losoncon tanárkodott négy öl tűzifa és 200 forint évi fizetés fejében.”* /Kosáry Domokos 1953/ Nagyváthy Kálmán /1891/ szerint alig egy évet töltött el a tanári pályán. A losonci időszakot általában rövid periódusként említik meg, ám egy viszonylag új és részletes Nagyváthy-életrajzban Vörös Károly

(1961) fontos és hosszú időszaknak írja le a Lyceumban eltöltött éveket. A losonci tanárévek végét 1788-ra teszi, mivel Nagyváthy egy esküvői versének keltezésében a következő dátum szerepel: (1787) *“Szent Andrásnak havának 25. Napján Losontzon.”* Állítását még arra az 1785-ben Losoncon kelt jegyzőkönyvre alapozza, melyben Nagyváthy feladatuként jelölik meg *“a német nyelvnek olly vigyázással való tanítása, hogy a deák nyelv ne hátráltassék* A kutatásoknak még igazolniuk kell, hogy meddig volt Nagyváthy Losoncon, és mivel foglalkozott 1788-ig, hiszen ettől az évtől kezdődően egyértelmű újra életútja.

Nagyváthy szemeit, *“mikkel már tanuló korában sok baja volt”* súlyos betegség támadta meg, ami miatt elhagyta Losoncot, és a tanári pályát. Kénytelen felmondani az állást, és *“gyógyíttatása végett Pestre ment”* /Galgóczy 1879/. A kor híres orvosa dr. Szombaty szemorvos kezelése alatt kigyógyult szembajából /Tud. Gyűjtemény 1824. XII. 66./ Az hosszan tartó kezelés alatt bejárt az egyetemre, a pap Mitterpacher Lajos gazdasági témájú előadásait hallgatni.

Lázár Vilmos /1955/ a *“rövid losonci tanárkodás után”*-i időszakra teszi a stúdiumot. Érdekes azonban, hogy szerinte a Bogdanóczon *“... szerzett impressziók ösztökélték arra, hogy (...) Mitterpacher professzor előadásait hallgassa.”* Nagyváthy komoly szembetegségét meg sem említi, (leszerelésének okaként jelöli meg később). Részletesen ír Mitterpacher-ről, aki a kor *“legelső elméleti mezőgazdái közé számított”, “latin és német nyelven több könyvet írt a gazdálkodás alapelemeiről és a mezőgazdaságban termelt nyersanyagok feldolgozásáról. Kitartóan harcolt a mezőgazdaság tudományos rangjának elismeréséért, és hangoztatta, hogy a nemes ifjak elsősorban ne jogot tanuljanak, hanem sajátítsák el a mezőgazdálkodás tudományát, mert a birtokok helytelen vezetése nemcsak az egyén kára, hanem az államé és a társadalomé is egyben.”* Mitterpacher Nagyváthy-ra nagy hatást gyakorolt, az összes munkájában felfedezhetők első tanítómesterének nézetei, gyakran idéz tőle.

“A Szorgalmatos Mezei Gazda” /1791/ *“előbeszédében”* írja egykori tanítójáról:

“... kiváltképpen haszonnal éltem tekintetes tisztelendő Mitterpacher Lajos uramnak, a mezei gazdaság megbecsülhetetlen királyi tanítójának mind

kinyomtatott könyvével, mind a közöséges tanítások alkalmosságával tett jegyzéseivel. Annyival pedig:1)hogy az mindkettő édes hazánkhoz van egészen alkalmazva;2)nagyobbára fáradhatatlan szorgalmosságának a tapasztalásból szerzett gyűjteménye;3) oly különös megválasztással van együvé rakva, hogy sok 6-10 s több darabokból álló és egész természetvizsgáló társaságok által kiadott könyvekben sem találtam mindazokat együtt, a mit ezen tudósunk kicsiny munkácskájban olvastam s szájából gyönyörűséggel hallottam”. Mitterpacher szerepe hasonlóan fontos a mezőgazdasági szakírás magyar történetében, mint Nagyváthy-é, hiszen ő már túllép a nyugat-európai munkák tükörfordításán. Az “Elementa rei rusticae” című munkáját a magyar mezőgazdaság akkori valóságához igazítva írta meg.

KATONAÉVEI /1780-1786/

“...a’ Tapasztalás és az Országok láthatása kedvéért Márs fiává lett, és egy gyalog Ezredben (Duka) szolgálatot vévén egész Kapitányságig vitetett a’ szerencse által.” /Tudományos Gyűjtemény 1824. XIII./ Danielik /1858/ “Magyar Írók” című művében írja: “az akkori Duka gyalog ezredben századosi rangra emelkedett.”

Nagyváthy Kálmán szerint Szapáry gróf tanácsára lett hadfi, szolgálatának kezdetét 1779-1780-ra teszi, leszerelésének évét pedig 1786-ra. Galgóczy Károly /1879/ véleménye a bevonulás évével kapcsolatban egyezik, ám a mundér letételét 1790-re teszi, és a sereg elhagyásának okát tévesen jelöli meg: “valószínű, hogy részese volt a gróf Festetics György és társai által az 1790-dik évi posoni országgyűlésen a nemzeti nyelv mellett elkövetett azon ténynek, mely a grófnak a katonaságtól való visszalépését eredményezte, mert csakugyan Nagyváthy is ugyanezen időben, mint leköszönt százados hagyta el a katonaságot”. Festetics-csel Nagyváthy nem szolgált együtt, hiszen a gróf a Graeven huszárezredben alezredesként szolgált, míg Nagyváthy a Duka ezredben volt kapitány. A fent említett “tény”, azaz beadvány a magyar vezényleti nyelv mellett, megfogalmazásakor és betérjesztésekor /1790. július 5./ már régen nem volt katona Nagyváthy, (aki egyébként nem századosi rangban szerelt le). A Magyar Gazdasági Egyesület által 1842-ben kiadott “Magyar Gazda” című munka a következő megállapítást teszi: “...35 éves korában

mint kapitány lépett le”, tehát 1790-re teszik leszerelésének évét.

Lázár Vilmos /1955/ részletesen taglalja Nagyváthy “katonaelményeit”: “...élelmezési tiszt lesz a Dukahuszárezredben, aki silány zsoldját lovak idomításával- amelyhez kiváló érzeke volt-egésztette ki. Katonáskodása alatt sok helyen megfordult külföldön: Ausztriában, Olaszországban, Belgiumban állomásozott, s mindenütt nyitott szemmel járt és főleg mezőgazdasági ismereteket gyűjtött szenvedélyesen; figyelni a növények életét, fejlődési fázisait: a rügyfakadást, virágzást, lombhullást, a különféle minőségű földeket; megragadja figyelmét a Pó-síkságon látott csatornázás, illetve öntözés, de ugyanúgy feljegyzí, amit a gyümölcs és szőlőtermesztés terén tapasztal...”. Megemlíti még, hogy Nagyváthy katonaként silány zsoldját lovak idomításával egésztette ki.

Szinnyei József /1903/ hét évre teszi a katonáskodásának idejét (Nagyváthy Kálmán művéből vette át valószínűleg), ám érdekes adalékokkal szolgál:

“Figyelemmel kísérte a külföld gazdasági viszonyait, szép könyvtárral bírt, mely magyar, német, francia, s olasz mezőgazdasági, politikai, jogi s történelmi művekből állott; később angolul is megtanult.” Vörös Károly /1961/ e mondat kapcsán jegyzí meg: “Hogy honnan veszi Szinnyei ezeket az adatokat, nem tudjuk.” A hivatkozásai között szereplő művek közül egyik sem ír ilyen részleteket.

1782-ben Olaszországba helyezték, “Itália éghajlata azonban mihamar káros hatással lón szemekre.” /Nagyváthy Kálmán 1891/ 1786-ban azt hitte, megvakul, ezért önként mondott le kapitányi rangjáról, és Bécsbe utazott szemét gyógyíttatni.

A források eltérően írnak arról, hogy Nagyváthy a seregben ismerte-e meg Széchenyi Ferenc grófot, és Festetics Györgyöt. Ha elfogadjuk a tényt, hogy Nagyváthy sokat állomásozott külföldön, akkor nem valószínű, hogy katonaként tett szert a két kiemelkedő nemes barátságára, hiszen különböző hadtesteknél szolgáltak.

GYAKORNOKSÁGA, UTAZÁSAI /1786-1788/

A seregből való leszerelése után Bécsben telepedett le, és gyógyíttatása alatt a szabadkőművesi

páholynek tagja lett. /Nagyváthy Kálmán-1891/. Lázár Vilmos /1955/ hasonló véleményen van, miként Szinnyi József /1903/, aki így ír erről az időszakról: *“Itt a szabadkőművesi páholyban találkozott Festetich György és Széchenyi Ferenc grófokkal, régi ismerőseivel; itt ismerkedett meg Jordán Péterrel, Laxenburg és Vösendorf uradalmak kormányzójával, ki őt egy Bécs melletti birtokra tette gyakorlónak.”* Nagyváthy Kálmán /1891/ idézi a családban fennmaradt Nagyváthy-idézetet erről az időszakról: *“E gyakorlókodási idejéről később így szokott beszélni: mikor béresnek, mikor juhásznak stb. képeztem Ausztriában magamat. -Ily kifejezéseiből világos, hogy szántott, vetett, segédkezett az ellésnél stb.”* Egyértelműnek tűnik, hogy Nagyváthy itt szerezte meg a “practicus” jártasságát a mezőgazdasági munkákban. *“...a vöslai uradalomban szerzi meg Nagyváthy az igazi gyakorlati tudnivalókat; mint maga írja, szántott, vetett, fejt, az ellésnél segédkezett, szóval saját maga végezte el mindama munkákat, amelyeket elméletileg a könyvekből már elsajátított.”* /Lázár Vilmos 1955/

Lázár egyedülként említi meg az uradalom nevét “Vöslau”-ként, Szinnyi /1903/, Nagyváthy Kálmán /1891/ “Vösendorf”-nak nevezi gyakorlókodásának helyét.

Érdekes magunk elé idézni a képet, ahogyan a fél tucat nyelven beszélő, egykori költészettanár, kapitány Nagyváthy, aki a kor legnagyobbjaival tartott fenn kapcsolatot, éppen szántáshoz fogott be, vagy egy borjú világrajövetelénél segédkezett.

Galgóczy Károly /1879/ erről az időszakról semmit sem ír, valószínű nem is tudott róla igazán sokat. Később írja: *“Hol szerezte és mikor Nagyváthy az itt összehalmozott, különösen gyakorlati ismeretet, megfejtetlen marad előttünk.”* Az uradalmat feltehetően 1788-ban hagyja el. *“1788 tavaszán elhagyta állását és utazni ment, különösen Belgium köté le vizsgálódó szellemét.”* Nagyváthy Kálmán /1891/ és Szinnyi /1903/ ezeket a szavakat használja, tehát szerintük továbbra is szakmai ismereteket gyűjtött. Vörös Károly teljes egészében cáfolja a Nagyváthy utazásairól, katonáskodásáról szóló forrásokat, mikor ezt írja: *“... 1788-ban történik: olaszországi és belgiumi utazás, szép könyvtár helyett valószínűleg csupán a vidéki kisváros, két lakószobája, 4 öl tűzfája és évi 200 forint fizetése maradt háta mögött, amikor Pestre indult.”* /Vörös Károly 1961/

Tehát nézete szerint Nagyváthy nem volt sem külföldön, sem gyakorlók, és a bécsi szabadkőművesekkel sem tartott fenn kapcsolatot.

SZABADKŐMŰVES TEVÉKENYSÉGE, RÖPIRATAI /1788-1790/

A források egyöntetűen állítják, hogy Nagyváthy 1788-ban érkezett meg Pestre. Bárány Schaffrathnak, a pesti piarista gimnázium igazgatójának 1788. november 24.-i ajánlása alapján a következő év elején felveszik “A Nagyszívűséghez” címzett páholyba. Ekkoriban valószínűleg már írta élete legfontosabb művét: “A szorgalmatos Mezei Gazdát”. *“...hozzá fogott a következő című könyv megírásához: “A szorgalmatos Mezei Gazda”. Kazinczy s még néhány íróval (Báróczy, Bacszányi stb.) megismerkedése életének e szakaszában keresendő. S a megismerkedés helye,(...) a “Nagyszívűséghez” című szabadkőművesi páholy volt.”* /Nagyváthy Kálmán 1891/

A “Magnanimitas” páholy vezető személyisége Széchenyi Ferenc gróf volt, tagjai közé tartozott Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Orczy László. Az ország akkori szellemi elitjével került szoros kapcsolatba Nagyváthy, akik a haladó gondolkodású nemesség köréből kerültek ki. Kazinczy így ír azon összeövetelükről, melyen a “M. Társaság” /Magyar Tudós Társaság/ felállítását határozták el: *“...Gróf Berényi, B. Orczy, B. Podmaniczky, B. Vay, Gróf Esterházy Károly, Vay József, Balog Péter, Márijási István, Spissics, Horvát Adám, Nagyváthy, Bárány uraknak jelenléteiben, hol én is mint invitatus megjelentem. Az a planum olvastatott el, a mely szerint a M. Társaságnak kell fel állítatni. Pesten vala Batsányi is, de oda nem hivattatott. Esmerik garabontzáskodó lelkét...”* A páholy tagjait a szabadkőműves ideológia tartotta össze, egyaránt elutasították az abszolutizmust, a klerikalizmust, a társadalmi egyenlőtlenségeket, az arisztokrácia egyeduralmát; de “a radikális plebejus forradalmiság végül is idegen tőlük, s a politikai szabadság kiterjesztését a nép nagy tömegeire még nem tartják kívánatosnak.” /Vörös Károly 1961/. Nagyváthy 1790-ben a kor legjellemzőbb “megszólalási” formáját választotta, hogy nézeteit kifejthesse; négy röpiratot írt, melyben a kor legégetőbb problémáit tárgyalja, a korra jellemző utópisztikus ábrándokat fogalmazza meg. Nem saját neve alatt adták ki műveit, névtelenül hagyták el a nyomdát. Kazinczy

1791 legelején írja: *“Pesten a ‘Nagyszívűségénél’ (magnanimitas) nevezett alatt jövének ki 3 kis darabok, 1.a veres barátok elmékedése a templom dűledékjei közt. Ford. De la Plume (Nagyváty János) 2.a Vallás tserélés ugyan ő általa 3. L’ horoscope de Pologne. Ez mind a Nagyvátyé...”*. Érdekes kérdés, hogy Nagyváthy negyedik röpirata *“A tizenkilencedik században élt igaz magyar hazafinak öröm-órái (1900)”*, mikor jelenhetett meg. Nagyváthy Kálmán /1891/ írja erről a munkájáról: *“...1815-18. körül írta meg névtelenül...”*. Véleménye alátámasztásaként a következő indoklást teszi: *“...azt mondja a 40-ik oldalon, hogy látta a 18-ik század végét s a 19-ik felderülését, s 2-szor: több helyütt öreg embernek mondja magát;”*. Concha Győző /1885/ és a források döntő többsége 1790-re teszi a röpirat megjelenését. Egy hasonló tárgyú röpirat, a szintén 1790-ben napvilágot látott *“Meghamisított mértéke az elsőségnek”* hivatkozik rá, így elképzelhető, hogy ez volt Nagyváthy elsőként megjelent röpirata. /Vörös Károly 1961/

“A veres barát”-ban a múltra tekint vissza, melyben a “vaksággal megvert fejedelmek”, “királyok és szentséges pápák, vért ontó nádályok” lábbal tiptorták az emberi jogokat. Ezután olyan világ iránti vágyát írja le, melyben a “mezláncolt jobbágy a volt tyrranussal egységre lép”, és eljön az emberek közötti egyenlőség. A “Csillagok forgásiból való polgári jövendölés”-ben a lengyel példára utalva figyelmezteti a magyar nemességet, hogy a parasztságot elnyomó, kisajátító vak viselkedés könnyen az ország bukásához vezethet, ahogy az már a Lengyelországban bekövetkezett.

A *“Vallás-tserélés”* a *“világi bölcs”*, a *“hazafi”*, és a klérust képviselő jezsuita vitájáról szól. Alapvető mondanivalója, hogy az egyén szabadon választhatja meg a vallását, a vallások egyenrangúak. A vallások keletkezéséről írva, összefüggést fedez fel a környezettel, a gazdasági és társadalmi viszonyokkal. Négy jellemző sor a műből:

“Édes embertársam: értsd meg lételedet - Ne add árendába a Pápnak eszedet

Gondolkozz, vizsgálódj, erre való az ész – Aki vakon hiszen, papok számára lész”.

E sorok összefoglalják Nagyváthy antiklerikális álláspontját, valamint a felvilágosodás ész felsőbbrendűségét hirdető nézeteit.

Saját reményeit, az általa remélt magyarországi változásokat mondja el a *“XIX. századi”* *“igaz magyar hazafi”* visszapillantásaként. Műve abból indul ki, hogy hazánk az angol és francia példát követve a polgári egyenlőség útjára lépett. Művének érdekessége, hogy *“megjósolta”* benne az 1848-as márciusi forradalom lefolyását, hiszen a polgári átalakulást nemesi vezetésű reformnak írta le, mégpedig az alapján, hogy a nemesség önként lemond kiváltságairól, (ez 1848-ban is csak forradalmi kényszerre következett be.) Kívánatosnak tartja az egyházi vagyon megszüntetését, és az oktatásügy államivá tételét, a zsidók emancipációját, az árvíz és tűzkárosulók állami segélyezését, állami kórházak és tébolydák felállítását. Messze előremutató gondolatok ezek. Nagyváthy nézete a nemesség és a klérus éles bírálata ellenére sem mondható radikálisnak, hiszen nem a széles rétegeknek akar politikai jogokat adni, a reformokat a középnemesség politikai súlyának növelésével (a papság és a főnemesek kárára) képzelte. Ballagi Géza /1888/ írja: *“Nagyváthy irányánál fogva bármennyire radikális volt is: finom modorával meglehetősen el tudta simítani a radikalizmus túlzásait”*.

A francia forradalom hatására megpezdülő magyar politikai életről 1791-re sok nemes visszavonul (többek között Batthyány Alajos, Festetics György), hozzájuk hasonlóan tesz Nagyváthy is. Az év tavaszán már nyomdában vannak *“A Szorgalmatos Mezei Gazda”* ívei. Felismeri tehát, hogy a politikai téren nem tud segíteni hazáján, ezért inkább *“imittamott szorgalmatosan öszve-szedett tapasztalásával a mezei-gazdaságot”* próbálja elősegíteni, hiszen ez *“hazafijúi kötelessége.”*

A SZORGALMATOS MEZEI GAZDA /1791/

A mű teljes címe: *“A Szorgalmatos Mezei-Gazda a Magyar-Országban gyakoroltatni szokott mezei gazdaságnak rendjén keresztül.”*

A könyvet megelőzte híre, hiszen 248-an előfizettek a könyvre. A megrendelők között papok vannak többségben, de a listán található *“Hajnótyi úr Királyi Tanácsos”, “Dugonits András Tudakosság Tanítója”*. Sokan rendelnek nyolc-tíz példányt egyszerre, (gimnáziumi igazgatók, könyvtárosok, és az ifjúság képviselő közül több *“tanuló nemes ifjú”*.) A megrendelések földrajzi megoszlását megfigyelve érdekes, hogy Erdélyből egyetlen megrendelés sem

érkezett, az Alföldről néhány pap fizetett elő. A második kötet végén szereplő előfizetők felsorolásából kitűnik, hogy az előfizetők az ország sűrűn lakott, korábban jobban megművelt területein éltek: Dunántúlon, és az ország északi vidékén. A társadalmi helyzetüket tekintve általában azok a birtokosok igényelték a könyvet, akik kis és viszonylag rossz talajú földjükből az addigi módszerekkel nem tudtak nagyobb hasznot húzni. Róluk írja Vörös Károly: “Ez az a réteg, amelynek szakszerűtlenül művelt *“kevésén a kár nagyon meglátszik”*, ahol szükséges, hogy a kis gazdaságban a gazda és gazdaasszony tökéletesen egyetértsen, nyelveket nem tudnak és pénzük sincs, hogy hozzájuthassanak az időszerű mezőgazdasági szakirodalomhoz, még mindig a jogi tudományokkal foglalkoznak.”

Nem kizárólag nekik írta könyvét Nagyváthy, de ők ismerték fel leginkább jelentőségét, és céljaira felhasználták. A készülő könyv iránt élénken érdeklődött Széchenyi Ferenc, aki a kéziratot olvasva elhatározta, hogy a könyv költségeit részben fedezi. A gróf “az előfizetők által nem fedezett költséget viselte a gróf.” /N. K., 1891/ Nagyváthy a könyv előbeszédében megköszöni Széchenyinek a bőkezűségét, de megjegyzi, hogy “ő maga is képes volt volna kinyomtatni a könyvet”. /N.K., 1891/

A könyv 1791 tavaszán a jelent meg, két kötetben (ahogy Nagyváthy nevezi: “darabban”), 585+628 oldalon, ára hat ezüst forint volt.

A mű szerzőjét a megjelenés után nem sokkal “tiszteletbeli táblabírónak választá sorban: Komárom, Győr, Sopron és Zala megye.” /N.K. 1891/. A források többsége a Zala megyei táblabíróságát emeli ki, a sírfeliratán is ez szerepel, levelezésében is gyakran ezt a titulust írta neve után. A legvalószínűbb így Zala megyei kitüntető címe, de nem zárható ki a többi sem. A mű fogadtatásáról írja Galgóczy /1879/: “Megjelent műve csakugyan annyira is kitűnt és méltánylattal fogadtatott, hogy akkor uralkodó II. Lipót király 26 species aranyat nyomó éremmel jutalmazta a szerzőt”.

Miről szólhat az a könyv, amely a király kitüntető figyelmét is elnyeri?

Az első “darab” a gazdasági személyzetről, a földművelésről, a rétekről, a pusztákról, a kertművelésről, és a gyümölcsfákról szól. A második “darab” a szőlők műveléséről, a borcsinálásról, az

erdőkről, a baromtartásról, a lóról, szarvasmarháról, juhtartásról, a sertésről, a méhtartásról. Előljáró beszédében (amely a két kötet között megosztva szerepel), leírja módszerét, melyet “ars poetica”-ként is felfoghatunk. Nem érdemes idegen könyvet lefordítani, mert mindazt, “*a mit más nemzeteknél vagy a kéntelenség, vagy a tudományos gazdagság jónak talált, nem lehet általjában édes hazánkra szabni.*”

Az addig alapvetően fordításokból dolgozó magyar nyelvű mezőgazdasági szakirodalomban új hang ez. Itt ír forrásairól is, melyek közül kiemeli Mitterpacher Lajos “Elementa rei rusticae”-jának addig megjelent két kötetét, mivel az “*édes hazánkhoz van egészen alkalmaztatva*”, többnyire tapasztaláson alapul, és a mezőgazdaság egész vertikumát összefoglalja. Két külön kiemelt forrása még Johan Beckmann “Grundsätze der deutschen Landwirtschaft” és a “Haus-Vater in systematischer Ordnung” című könyvek. Az utolsó 20 év szakkönyveiből még 14 német nyelvű munkát sorol fel. Ezekon kívül a mű szövegében is sokat hivatkozik másokra, a földművelést tárgyaló részben 34 különböző munkát említ meg, ezeknek többségét viszont Mitterpacher-től a szó szerinti szöveggel együtt vette át. /Vörös Károly, 1961/

Nagyváthy művének erőssége tehát úgy mérhető le legbiztosabban, ha Mitterpacher művétől való különbözőségeket vesszük vizsgálat alá. Galgóczy /1879/ írja ezekről: “*De különösen a magyar viszonyokra vonatkozó és az életből merített gyakorlati adatok tömörsége az, melyben szerző főmesterén túl tesz s igazolja, hogy nemcsak tárgyának kezelésére hivatott éles elmével és roppant olvasottsággal fogott feladatának megfejtéséhez, hanem közvetlen az életből gyűjtött adatokkal is nagy szorgalommal (...) előkészült arra.*” Vörös Károly /1961/ a két mű belső arányainak különbözőségére hívja fel a figyelmet. “*A két hasonló terjedelmű könyv teljesen egyforma oldalszámmal tárgyalja a földművelést, (...) de ezután ő még külön 100 oldalon beszél a pusztákról és kaszálókról, amelyekről az Elementa csak 12 oldalt ír, azt is a földművelési rész keretében*”. A legfontosabb eltérés azonban az, hogy “*Nagyváthynál az állattenyésztési rész kétakkora, mint professzora munkájában, amellyel, hogy a selyemhernyóról, baromfőről és halgazdaságról itt nem is beszél.*”. Nagyváthy az elméleti részeket rövidíti, (pl.: Mitterpacher hosszú elméleti növénytanát lerövidítve a földművelési részbe

illeszti). A méh-, kert-, és erdőgazdálkodás hasonló súllyal szerepel, mint tanítójánál. Vörös Károly /1961/ véleménye szerint Nagyváthy törekvései túlmutatnak a Mitterpacher-féle előadások ismeretközlő, oktató jellegén, és fő célja *“a magyar mezőgazdaság tényleges problémáinak megoldása.”* A könyv részletes ismertetéséhez e helyütt nincs elég hely, így csak néhány, Nagyváthy-ra feltétlenül jellemző idézetet ragadnék ki, melyek talán jellemzik szerzőjüket:

“Tsak azért, hogy ujjítást tegyék, nem szükséges a régi jól megőrzött szokást oda hagyni, valamint a régiséghez is annyira ragaszkodni, hogy minden újat rossznak tartsak”.

“...sokkal több rétnak kellene lenni, mint szántó-földnek, mivelhogy a föld-mívelésnek a lelke a barom és ennek trágyája.”

“Amely ember a mezei gazdaságot jobblábra akarja venni: a javítást a barmokon kezdi legelőbben.”

“”A melly földet egyszer nálunk eke alá szánt a gazda, azt örökké az alatt tartja és a rétet rétnak, holott a gazdaság és okosság törvénye tanítja azt, hogy ha valamely ki-tserzettünk; engedjünk neki időt, hogy megint felvegye magát.”

“jobb néhány darabnak jól gondját viseltetni, mint soknak rosszul.”

“Az aratás (...) a gazdának egynéhány holnapokig tartó reménységét valóságossá kezdi változtatni.”

“Szükség volna arra, hogy ló-orvost és gazdát s kovátsot tartanának méneseinkhez közel, a kik mind a nevelést mind az orvoslást értenék.”

Állattenyésztésünknek 4 alapvető hibáját írja le:

“1. Barmainkat rosszul legeltetjük. 2. Rosszul viseljük gondjokat. 3. A fajzásra semmi gondot sem tartunk 3. A nevelést vagy restségből vagy tudatlanságból elmulasztjuk.”

“ a falusi iskolákban a gyermekek a deák szóra taníttatnak, amelyeknek sokan egész életükben sem veszik hasznokat, s arra , amiből a mezei gyermekeknek jövődöbeli boldogsága függ, nem készítettek.”

“ a munka is szaporább, s a költség is kevesebb legyen.” (A munkaszervezésről írja).

A növényvédelem kapcsán szót emel a rovar és egépusztító madarak mellett, megemlíti néhány

rovar hasznos “munkáját”, ezt akár a korai biológiai védekezésnek is nevezhetnénk.

“A ganaj szaporításról és készítésről” részletesen ír, ma is élő alapvető “törvénye”: *“a ganajt soha egyébkor ne vigyék a földre, hanem amikor mindjárt beszánthatja és akkor is csak annyit, amennyit azon a napon beszánthat.”*

Az őszi mélyszántás előnyeit részletesen ecseteli: *“erős gazdag palántát nevel s beszívóbb, spongyiásabb, mint a sekélyen szántott.”*

Hosszú oldalakon keresztül lehetne folytatni az idézetek sorát. A praktikus tanácsok mellett már ekkor megjelenik Nagyváthy szemléletének alapvető gondolata: a mezőgazdaság fejlődése nem külterjesen mehet végbe, hanem belterjesen. Ennek megfelelően a kevesebb föld minél alaposabb kihasználását ajánló, a kor legfejlettebb mezőgazdasági technikáját javasoló oldalakat is találunk szép számmal művében.

Lázár Vilmos /1955/ írja a könyv megjelenésekor kialakuló vitáról: *“...a haladás nem egy ellenzője kifogásolta az ilyen nagy terjedelmű mezőgazdasági szakmunka megjelenését, csak ott érdemes ilyet írni, ahol kevés a föld, “ahol virágcserepbe ültetik a búzamatot, de mi minek pepecseljünk, hisz van elég föld”-mondották.”*

Ő írja a könyv “utóéletéről”: *“...hatalmas sikert aratott. Zamatos prózája nagyon tetszett az olvasóknak s főleg az, hogy a tudományos nyelvbe költői lendületet tudott vinni. (...) 4000 forint jövedelmet hozott tudós szerzőjének, amely anyagi siker ebben a korban szinte példa nélküli volt.”* A művel Nagyváthy nagy hatást fejtett ki nemcsak kora mezőgazdaságára, hanem a 19. század első évtizedeinek gazdálkodására is. Ezt bizonyítja Nagyváthy Kálmán, aki állítja, az 1810-es, 1820-as években *“alig volt a magyar földön iparkodó magyar földbirtokos, gazdatiszt, falusi pap, kinél e könyv nem állt volna kéznél.”* Markánsabb bizonyíték erre a Tudományos Gyűjtemény 1824-es Nagyváthy-nekrológja, melyben a könyv tartalmáról ezt írja: *“mivel ezt a’ hazánk naggyai és pallérozott gazdáji jól esmerik, nem szükséges szölnanunk”.*

A mű ismertté tette Nagyváthy Jánost Magyarországon, felkérte jószágigazgatónak a könyv kiadásában segítséget nyújtó Széchenyi Ferenc, és sógora Festetics György is. A keszthelyi gróf ekkoriban szerelt le a hadseregből, és visszavonult “az ekevas csoroszlya mellé”, hogy elhanyagolt

birtokait rendbe szedje. Nagyváthy nagyobb kihívásnak tekintette ez utóbbi feladatot, ezért Festetics invitálását fogadta el.

“Nagyváthy János úr portékájának Weszprémből való elhozatása eránt Nagyságodnak kegyes parancsolattya szerént azonnal szükséges rendeléseket megtettem,”-jelenti Piestyánszky Ignác keszthelyi tisztartó 1792. február 16.-án a grófnak.

A KESZTHELYI ÉVEI /1792-1797/

Festetics György és az uradalom helyzetét jól jellemzi a levél, melyet apósának írt a gróf: “Olyan ínségben vagyok, hogy végső romlásomra sietni fogok, hacsak nem találok olyan igaz barátot, aki biztos tanácsaival igazítson s jószágomban az tolvaj, pazarló cselédeimet zabolával vezérelje.” A nemesi ellenzék oldalán álló gróf anyagi helyzete a kétségbeesztőnél is rosszabb volt: 1662000 Ft adóssága volt, főként testvéreinek tartozott, akiket ki akart fizetni az apai örökségből (bár ez ellenkezett apja végakarásával). A 18. század utolsó évtizedében bekövetkező gabona konjunktúra (az állandó háborúk miatt megnövekedett a piaci kereslet a búza iránt) által szeretett volna a gróf megszabadulni nyomasztó adósságaitól, s e tervének megvalósításához leginkább a keszthelyi uradalom tűnt megfelelőnek, kedvező fekvése s piac-közelsége miatt.

Nagyváthy a birtokvezetés reformját látta az elsődleges feladatnak, a gazdatisztek számára megírta 1795-ben a “Közönséges Instructiók” című könyvét, melyet a tiszteteknek le kellett írniuk, és meg kellett tanulniuk. Ez a mű nyomtatásban eddig nem jelent meg, kézírásos példányai maradtak fenn. A teljes címe: “Közönséges Instructio a Mltgos Tolnai Gróf Festetics György Királyi Kamarás Urodalmiban gyakoroltatni szokott Gazdaságnak rendjén keresztül”, terjedelme 438 oldal.

A “Bévezetés” első soraiban a helyes gazdaságról ír Nagyváthy: “ezen kiváloképpen való, három sarkalaton fordul meg, hogy 1. A gazdák azt a mi nincsen meg keressék 2. Azt a mit kerestek, meg takarítsák 3. Igazán számon tartásák”.

A könyv három nagy részre van tagolva; az első rész “A Mezei Gazdák Kalendáriumát”, a második rész “A Gazdálkodó tiszteteknek kötelességeit”, a harmadik rész “A Számadások vezetését” foglalja magában.

“Amit tehát egy Practicus Gazdának tudni kell itten rövidesen elől van adva olly szándékból, hogy a ki azt megtartja, hibázni nem mondatik, a ki pedig jobbat találna, meg dicsértetik és jutalmaztatik.”

A gazdák kalendáriuma 125 oldalnyi hosszúságú rész, melyben Nagyváthy hónapokra lebontva leírja, hogy mit kell az évben elvégezni. Erre a részre nem térnek ki részletesen, bár rengeteg ma is megszívlelendő tanács, bölcsesség található benne. Egy 1828-as, a Georgikonban használt jegyzet, (melynek címe “Gazdaságbeli Kalendarium melly Schmidt József K.G. Practicans által le irattatott”) sokak szerint (többek között Csoma Zsigmond) ezen a részen alapul.

A folytatásban 206 oldalon keresztül tárgyalja a gazdatisztek kötelességeit. Csak a szakaszcímek kiemelésével szeretném érzékeltetni, hogy miről is szól ez a rész.

“A Tisztartóságnak személllyes és Jurisdictionalis Kötelességeiről (48 pontban);

A Szombati Sessióról; A Jobbágyokkal való bánásról; A Conventios Tselédekről; Az Intervenienekről; Az Erdőkről; Az Épületekről; A Marhákkal való bánásról; A Vevésekről és Eladásokról; A Számtartóságról; A Kasznárságról; Az Ispánságról.”

A mű legfontosabb része a harmadik, 101 oldalas rész, melyben az áruforgalom és a számvitel alapelveit ismerteti Nagyváthy. A négy szakaszra osztott részben az alábbiakkal foglalkozik: “A Keresett dolgok takarékos ki-adásáról”; “A keresett Vagyonok igaz és valóságos számonadásokról”; “A Számadások megvizsgálásáról vagy censúrák tartása módjáról”; és “A Tabellák bé-küldések idejéről és készítés módjáról”.

A birtokvezetés a “bürokrácia mintaképe” volt, sokan nem jósoltak hosszú jövőt neki, ám Richard Bright angol utazó még 1815-ben is együtt találta a birtokon a “hadsereg fegyelmét és a számvitelnek azt a pontosságát, amellyel egy nagy kereskedelmi érdekeltséget is el lehetne vezetni”. Nagyváthy bevezette a szigorú gazdasági számtartást, első ízben alkalmazta hazánkban a kettős könyvvitelt, és alapelvé tette, hogy a gazdálkodás minden mozzanatát írásban kellett rögzíteni. Azért, hogy e merőben új gazdaságvezetői módszereket sikeresen tudja alkalmazni, hogy a rendszeres számtartást és a fegyelmezett vezetést megvalósíthassa, le kellett

cserélnie a régi gazdatisztekét. A pálcás hajdúkból s jobbágynyúzó botosispánokból álló gazdatiszti kar alkalmatlan volt Nagyváthy terveinek keresztülvitelére. Ezért győzte meg Festeticset arról, hogy az uradalom tisztjei képzésére agrártanintézetet alapítson, emellett Nagyváthynak keszthelyi éveit elején sikerült rábírnia a grófot arra, hogy a Festetics-uradalmak másik központjában, Csurgón hozzon létre református gimnáziumot. (Református templom építését is kezdeményezte, mely 1796-ra készült el Csurgón.) Részben kényszerű lépés volt ez, hiszen a Festetics Pál által 1772-ben alapított keszthelyi gimnáziumot 1788-ban a Helytartótanács feleslegesnek nyilvánította. Somogy megye ekkor a Helytartótanácshoz fordult, hogy a zalai gimnáziumok valamelyikét helyezze Somogyba. Kézenfekvőnek tűnt tehát a keszthelyi gimnázium áthelyezése, ám Festetics ekkor (1792-ben) Zala megyéhez fordult, s kérte, hogy tartsák meg a gimnáziumot, mivel a későbbiekben "Oeconomicalis Institutumot" szeretne alapítani. Nagyváthy 1793. 11. 13.-án kelt beadványában ismertette a somogyi nemesekkel Festetics gróf terveit a csurgói gimnáziummal kapcsolatban. A Helytartótanács 1795. 01. 23.-án mégis leiratban értesítette a somogyi nemeseket arról, hogy a keszthelyi gimnázium áthelyezése nem ütközik akadályba. Am ekkorra már Festetics –Nagyváthy hathatós segítségével– meggyőzte Somogy nemességét, így a gimnázium maradt Keszthelyen, s Csurgón 1795. április 30.-án sor került az alapkövetételére. A líceum 1798-ban nyitotta meg kapuját. Nagyváthy a csurgói iskola történetében fontos szerepet játszott, hiszen Keszthelyről való távozása után Csurgóra került, ahol figyelemmel kísérte a javaslatára elindított gimnázium sorsát-majd' 22 éven át.

1797-re az uradalom helyzete jelentősen javult, mind szakmailag, mind anyagilag, bátran kijelenthető, hogy Nagyváthy reformjaival egy hatékonyan működő gazdasággá alakult a Festetics-uradalom. Azonban a sikerekkel párhuzamosan távolodott el a jószágigazgató s a gróf egymástól. Egyes források a gróf természetével magyarázzák az elhidegülést, mások kettejük társadalmi helyzetének, nézeteiknek s elveiknek különbözőségét hozzák fel magyarázatul. Minden magyarázatnak igazat adhatunk, hiszen biztosan itt sem tudunk, az azonban tény, hogy a korábbi bizalmas barátság (közös beszélgetések meg terveiket, gyakran együtt mulattak; "Jancsi", "Gyuri" volt egymás között a nevük) nagyon elhidegült.

Az okot nem tudjuk biztosan, Lázár Vilmos /1955/ az alábbiakat hozza fel indokul: "Közte és Festetics között egyre jobban kiszélesedett az osztályhelyzet teremtette szakadék. A gróf a Martinovics-féle mozgalom után mindinkább elhidegült a plebejusi Nagyváthytól; egy jelentéktelennek tűnő incidens után összeszólkóztak és ennek folyományaként Nagyváthy szerződésének letelte után Csurgóra költözött."

Mi is volt a "jelentéktelen incidens", ami Nagyváthy számára a keszthelyi évek végét és barátságuk átmeneti megszakítását jelentette?

A határozati jegyzőkönyvbe Festetics egy önálló rendelkezést diktált az írnoknak, ám Nagyváthy ezt hibásnak találta s teljhatalmánál fogva áthúzta. Nagyváthy Kálmán /1891/ tudni véli, hogy Vas Gereben "a somogy és zalamegyei történelmi adomák gyűjtője is hallott arról. Így veszi az le a nép szájáról Festetics György szavait, mikor észre akará venni rendelkezési keresztülhúzását: Igenis, tudomén, hogy számár vagyok, igenis; hanem azért kár volt annyi tintát az én ostobaságom kitörlésére, igenis, talán vékonyabb húzás is elég lett volna, igenis!"

Tehát a jószágigazgató teljhatalma idézte elő közvetlenül a szakítást, a közvetlen, valós okot forrásonként másban keresik.

Nagyváthy Kálmán /1891/ könyvében "Festetics kibírhatatlan természetét" nevezi meg a "Direktor úr" távozásának fő okául. Kuthy Ferenc /1943/ "Nagyváthy fékezhetetlen kultúrtörekvésében" látja a menesztés okát. Vörös Károly /1961/ a gróf természete mellett Festetics új gazdasági törekvéseiben is indítékot lát, melyek kivitelezésére Nagyváthy nem alkalmas már. Süle Sándor szerint "Festetics minden hasznosíthatót kisajtol Nagyváthyból, a birtok egyenesbe lendült, "a valóban 'kapkodó' grófnak pedig terhekké vált a körültekintő, nagyműveltségű direktor". Más helyen "következetlennek" s az "önérdekein kívül mással nem törődőnek" nevezi a grófot Nagyváthy elbocsátása miatt. Talán szimbólumként is kezelhetjük a tettet: a plebejus származású, a felvilágosodás eszméit hirdető jószágigazgatót menesztte a dúsgazdag főúr, ezzel is érzékeltetve az udvar iránti hűségét, és elhidegülését a felvilágosodás eszméitől, melyeket korábban hirdetett. Egyetlen szakmai indoka lehetett Nagyváthy idő előtti nyugdíjazásának: ekkoriban mindenütt külterjes gazdálkodás folyt, a kor

gazdaságai azt hitték, hogy a napóleoni háborúk miatt keletkezett hatalmas étkezési-gabona kereslet sokáig fog tartani. Ezzel szemben Nagyváthy tudta, hogy a mezőgazdaság hosszú távú fellendülését csak a belterjesség "hozzátja meg", és ezt alkalmazta is az uradalomban. Nagyváthy távozásában szerepet játszhatott Pethe Ferenc Keszthelyre érkezése is, akivel egész más elveket vallottak, Pethe a külterjes gazdálkodás híve volt, és inkább "theoretikus" (azaz elméleti) műveket ír, míg Nagyváthy a "praktikus", azaz gyakorlati gazdálkodás mellett tette le a voksát.

Legvalószínűbbnek a "Bécsnek szóló" szakítás tűnik, ezt támasztja alá az is, hogy a gróf bőkezűen látta el távozó főtisztjét: Csurgón 40 hold földet, 12 hold rétet kapott egy tagban, házat kapott lakóhellyel, két telek földdel és réttel telekként. 12 öl fát is kiutaltak évente a számára. Még azt is előírta a gróf, hogy az első szobát deszkával kell ellátni, valamint a telket be kell keríteni.

Nagyváthy távozásának évében jött létre a "Georgikon", mely Európa első agrár-felsőoktatási intézménye volt. Nehezen érthető azonban, hogyan tudtak nélkülözni a Georgikon alapításakor egy olyan remek gyakorlati és elméleti szakembert, mint amilyen Nagyváthy János volt. Szerepe az alapítás körül kérdéses ugyan, ám szellemi hatása vitathatatlan. Forrásonként más és más Nagyváthy alapítás körüli tevékenységének megítélése.

Sokáig úgy tartották, hogy ő volt a Georgikon szellemi atyja s első igazgatója is. A Tudományos Gyűjtemény 1824. évi 12. kötetének 67. oldalán szereplő közlést hozza: "ezen két nagy lelkek (Nagyváthy és Festetics) egyesült erővel", "tisztteket nevelő intézetről kezdének gondoskodni". Érkövy (Ploetz) Adolf 1842-ben megjelent Nagyváthynekrolójában írja, hogy a Georgikon "első elrendezője a derék Nagyváthy volt".

Az "Országos Magyar Gazdasági Egyesület" 1879-es emlékkönyvében Galgóczy Károly írja Nagyváthy alapítás körüli szerepéről "az alapító gróf Festetics György után, legközvetlenebb tényezője", és "az uradalmak főigazgatásával együtt Nagyváthy volt ezen tanintézetnek is igazgatója".

Nagyváthy Kálmán állítása /1891/ szerint az 1797. október elsején nyugalomba lépő jószágigazgató "9 hónapig igazgatója volt e tanintézetnek.". Hivatkozik még Nagyváthy önéletrajzára is, melyben szerepel: "...ő, Nagyváthy János adta Festetichnek a tanácsot a

Georgikon felállítására, miután nem bizonyult elegendőnek a fenti Instructio és Circularé után való tanítása. Tehát a Georgikon szellemi alapítója Nagyváthy volt."

Nehéz állást foglalni e kérdésben, ám biztos, hogy a ma működő, 1797-ben alapított egyetemnek Nagyváthy csak asszeszora volt (1801-től haláláig, akkor szervezték országos intézménnyé a "Georgikont"). Az 1797-es alapításkor igazgató a Prágából érkező Bulla Nándor Károly volt, Pethe Ferenc pedig a tanár. Az iskola magánjellegét azért kellett hangsúlyozni, mert Festetics neve akkoriban túl gyakran szerepelt a besúgóí jelentésekben, szóba került a Martinovics-perben is a szerepe, az udvar többször elmarasztalta, kegyvesztetté vált, így nem hirdethette meg országos jelentőségű iskola megnyitását.

A "Georgikon 200" című könyv előszavában foglaltak talán valós képet adnak Nagyváthy szerepéről az alapításban, és a hirtelen szakítás okáról:

"Tisztelettel említjük meg ma is Nagyváthy János nevét, akit Festetics György jószágkormányzónak hívott meg birtokaira, akinek tanácsára, Tessedik Sámuel útmutatásait figyelembe véve alapította meg a Georgikont."(7.p.)

"Nagyváthytól miért vált meg hirtelen a Georgikon megnyitása előtt, azaz a központi birtokkormányzat és egyáltalán a Georgikon miként nélkülözhetett egy ilyen elismert szakíró és mezőgazdász.(...) Viszont a szabadkőműves Nagyváthy, számos röpirat szerzőjének jelenléte Keszthelyen több hátránnyal, mint előnnyel járhatott volna Festetics kultúrpolitikai vállalkozásai szempontjából." (75. p.)

Összegezve Nagyváthy keszthelyi tevékenységét bátran leírható, hogy maradandót alkotott a Festetics-uradalom jószágkormányzójaként. A bevezetett újítások sokáig fennálltak, neki (is) köszönheti Keszthely a gimnáziumot, és szellemi szerepe volt Európa első agrár-egyetemének megalapításában. Hazánkban elsőként alkalmazta a kettős számvitelt, az elmaradott és szerény jövedelmet nyújtó uradalmat korszerűen működő gazdasággá alakította. A fentebb idézett "Georgikon 200" megfogalmazása szerint: "Nagyváthy volt Festetics György birtokigazgatási rendszerének megújítója, a racionalizált üzemszervezési gyakorlat megalapozója."

CSURGÓI ÉVEI /1797-1819/

Nagyváthy 1797-ben került Csurgóra, ahol első évében több, mint 200 fát ültetett. A gimnázium "világi inspektora" volt, az intézmény működési feltételeit biztosította és ellenőrző szerepe is volt. Kapcsolatba került a kor nagy költőjével, az ott tanító Csokonai Vitéz Mihállyal (akinek nevét ma a református gimnázium viseli), akivel meglehetősen hűvös viszonyban volt Nagyváthy.

Szakirodalmi munkáira fordít több időt, sőt verselget is, ám kétkötetnyi verse sajnos eltűnt, hasonlóan az önéletrajzához, melyet szintén Csurgón írt meg, és utoljára unokája birtokában volt. E műveihez hasonlóan elkallódott az általa összeállított félig kész "Ismerettár" is, melyben ABC-sorrendben szedte össze a tudnivalókat. Nagyváthy Kálmán állítása szerint Nagyváthy 1806-ban fél szemére elvesztette látását, ezt a többi életrajzírója nem említi meg. 1817-ben a Tudományos Gyűjteményben közölt írást "A' Balaton Taváról". A keszthelyi Helikon-napokra eljárt, előadást tartott a "Virginiai jó illatú Dohány termesztéséről". 1818-ban készült el az iskolai rendtartással, melynek címe: "A csurgói Gimnáziumbeli Rectori és Professori rendtartások". Ez évben tervezi meg saját házáat. Kazinczy-nak írt levelében mintegy fél tucat elkészült, befejezés előtt álló művéről ír. Nyomatásban nem láthatta viszont műveit, csak halála után jelent meg a 1820-ban "Magyar Házi Gazdaasszony", 1821-ben a "Magyar Practicus Termesztő", 1822-ben a "Magyar Practicus tenyésztető", és ekkor került kiadásra "A Magyar Gazdatiszt". "A Practicus Termesztőt" és a "Practicus tenyésztetőt" Nagyváthy "Practicus Mezei Gazda" címen írta meg, csak a kiadáskor választották két külön könyvvé. A cenzúra nem engedélyezte "A Magyar Haza Gazdálkodása Smith és Soden után kidolgozva" és "A Magyar Fewdes és Zászlós úr" (már 1809-ben elkészült, az 1818-as Georgikonon részleteket olvasott fel belőle) című munkáinak kiadását. Előbbi munkáját kevesen ismerik, kézírata elveszett, csak a részletes cenzori elutasítás maradt fent, ám az abban leírtak egy olyan művet mutatnak be, mely a közigazdaság "Szorgalmatos Mezei Gazdája" lehetett volna, az Agrártörténeti Életrajzok lexikonban (1985) írják Nagyváthy János életrajzában: "Ezt a fontos ökonómiai művet akár az első hazai közigazdaságtani munkának is tekinthetjük."

Nagyváthy 1819. februárjában tüdőgyulladást kapott, és rövid szenvedés után elhunyt. A pontos

napot nem lehet tudni, a források döntő többsége február 13.-át említi, ám a sírján február 24.-e szerepel, míg a legrészletesebb Nagyváthy-életrajzot író Vörös Károly 1819.március 6.-ra teszi az első magyar mezőgazdasági szakíró halálát, (állítását valószínűleg Horvát Ádám levelére alapozza, melyben Kazinczyval tudatja Festetics gróf halálhírét: "Nagy-Váthy János barátunk mintegy három héttel előzte meg jötevőjét.")

Az egykoron közeli barátjának súlyos betegségét megtudó Festetics György gróf Csurgóra utazott, ám későn érkezett. Egykori jószágigazgatója már nem volt öntudatánál, "csak szemeit zárhatta le örökre." /N.K. 1891/ Nagyváthy és Festetics egy évben születtek, és a sors kegyetlensége folytán egy évben hunytak el. A gróf egykori jószágigazgatójának temetésén fázott meg, és követte Nagyváthyt a sírba. Fennmaradt egy érdekes tézis, mely szerint Festetics a halálos ágyán, több ezernyi könyve közül Nagyváthy "Szorgalmatos Mezei Gazdáját" hozta elő, és adta fia, László kezébe, hogy az azokban leírtak szerint kormányozza az uradalmat. Más vélemény szerint a gazdasági felügyelőjének ajánlotta a gróf. /Tudományos Gyűjtemény, 1824/

Nagyváthy János sírja felett sokáig nem állott emlékmű, a "Magyar Gazda" 1860-ban írta:

" az üdvezültnek régen elkorhadt fejfája fölött nem talál érdemeit hirdető emléket."

E cikk hatására a csurgói református egyházmegye márványemlékművet készíttetett sírja fölé. 1936. március 26.-án a Csurgói Öregdiák Szövetség exhumáltatta Nagyváthy János hamvait, és a júniusi tanévzárón az iskola parkjának legszebb helyen végső nyugalomra helyezte. "Nagyváthy János, Nemes Zala megye törvényszékének ülnöke, a polgári munkák különböző fajai után húsz éven át maradék életét tisztes szegénységben, serényen töltötte el és a napokkal és a fáradalmakkal betelve jobb vidékre költözött az 1819.évben, február 24.-én, élete 64.évében"-ezt jelenti magyarra fordítva Nagyváthy latin sírfelirata. Csurgón és Keszthelyen egyaránt Szakközépiskolát és utcát neveztek el Nagyváthy-ról. Emlékét szobrok és márványtáblák őrzik, méltán, hiszen e "soktehetségű, derék ember" (ahogy Kazinczy írt róla), a magyar mezőgazdaság fejlesztésében a szakírás előfutáraként örökbecsű érdemeket szerzett.

¹ Lukacs-g@georgikon.hu, * to whom correspondence should be addressed
Georgikon Faculty of Agricultural Sciences, Keszthely, University of Veszpém, Hungary

² Department of Foreign Languages, Georgikon Faculty of Agricultural Sciences, Keszthely, University of Veszpém, Hungary

H-8360 KESZTHELY, Festetics u. 7.

Manuscript received June 20, 2001

Accepted for publication September 01, 2001

